

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 6, Number 310 (2016), 25 – 31

A. Karataeva

Candidate of Jurisprudence, Associate Professor of Department of the Theory and History of State and Law,
Constitutional and Administrative Law, Law Faculty, Al-Faraby KazNU

CONCEPTUAL CONDITION OF SECURITY CATEGORY IN LEGAL SCIENCE

Annotation. The paper deals with the content side of the conceptual position of safety category in jurisprudence. Also in the work comprehensively investigated features of the modern state.

The paper also focuses on the function of modern states. The main conclusions and position of the author may be used to provide states policy in raising awareness and legal education of the Kazakhstan society.

Keywords: safety, legal state, legal culture, legal education, the state, the public authority, the activities of the State.

А.М. Каратаева

заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің заң факультеті, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының доценті

ҚҰҚЫҚТЫҚ ҒЫЛЫМДАҒЫ ҚАУІПСІЗДІК САНАТЫНЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Аннотация. Жұмыста қазіргі кездегі құқықтық ғылымдағы қауіпсіздік санатының тұжырымдамалық жағдайының мазмұндық тұстары ашылып, қарастырылады. Сонымен қатар, қазіргі мемлекеттің ерекшеліктері талданып, жан жақты зерттелінеді.

Сондай ақ мақаланың авторы мемлекеттің арықарай дамуына аса назар бөледі. Автордың қол жеткізген нәтижелері мен қорытындыларын қазақстандық ұлттық қауіпсіздіктің қамтамасыз етілуіне, қоғамның құқықтық санасын арттыруға, қоғамның құқықтық тәрбиесін көтермелеуге ісінде қолдануға болады.

Тірек сөздер: государство, құқықтық мемлекет, құқықтық мәдениет, құқықтық тәрбие, мемлекет, мемлекеттік орган, мемлекеттің қызметі

Қауіпсіздік ежелгі түсіну қарапайым өкілдік шеңберінен шықпайтын және адам үшін қауіп немесе зиян болмауы ретінде түсіндірілген.

Бұл «қауіпсіздік» пайдаланылған мерзімі күнделікті мағынасы ежелгі Антикалық философия ескерткіштерде саяси және құқықтық ой ретінде қолданылған. Мысалы Платонның "Мемлекет" (б.з.б. 4 ғ.) және Аристотельдің "Афины саясаты" (б.з.б 384-322). Олар мемлекет және мемлекеттік қауіпсіздік мәселесіне арасындағы тікелей қарым-қатынас орнатты: күшті мемлекет - сенімді қауіпсіздік, әлсіз мемлекет - әлсіз қауіпсіздік. Бейбітшілік пен соғыс мәселелеріне маңызды интеллектуалдық үлесті орта ғасырлар және қайта өрлеу ойшылдары қосты. Сол кездің өзінде XV ғасырда, Чех патшасы Иржи Подебрад барлық Еуропалық басты монархтарды бірлікке келіп түрік шапқыншылығы қатер алдында тұрған Еуропа елдерінің күштерін топтастыра Еуропадағы бейбітшілікті қамтамасыз етуге шақырды [1, с. 156].

Батыс Еуропада «қауіпсіздік» мағынасы кеңінен тарауға Т. Гоббс, Д. Локк, Ж.Ж. Руссо, Б. Спиноза әсер етті. Философиялық ұғымдарда олар қауіпсіздік мағынасын физикалық және моральдық қауіптің болмауынан туындайтын, ақыл жағдайды күйін білдіреді деп бекітті. Бұл XVII—XVIII ғасырлар аралығында болған еді. Осы кезеңде тұжырымдаманың теориялық дамуына

бірінші әрекеттер жасалған. Еуропадағы 30 жылдық соғыстың біткен соң мемлекетаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін жаңа халықаралық құқықтық жүйе пайда болды. Бұл жүйе «ұлттық мүдделер» және «ұлттық егемендік» секілді жаңа түсініктер алып келді, әлемдік қоғамдастықта мемлекеттің орнын анықтады, жүйелі халықаралық қарым-қатынастарды қалыптастырды [2, с. 160].

Мемлекеттік егемендік теориясын алғаш рет діни соғыстар кезінде XVI ортасында француз ойшылы - Ж. Боденмен жасалғаны белгілі. Ол феодалдық орталықсыздандыруға және діни фанатизм қарсы шықты. Француз тілінде 1576 жылы, ал латын тілінде бүкіл Еуропаға арналып шыққан "Мемлекет туралы 6 кітап" атты еңбегінде Ж. Боден алғаш рет суверенитет түсінігін мемлекеттің маңызды ерекшелігі ретінде: "Егемендік - бұл мемлекеттің абсолюттік және тұрақты қуаты болып табылады ..." деп бекітті. Мемлекеттік билік тұрақты және абсолютты бұл - ел ішінде және шетелдік державалармен қарым-қатынастарда да ең жоғары тәуелсіз қуат. Тек Құдай одан кейін табиғат заңдары ғана - егемендік биліктен жоғары. Боден бойынша егемендік бірінші ретте мемлекеттің Римдік пападан, шіркеуден, Германдық императордан және басқа мемлекеттен тәуелсіздікті білдіреді. Жоғарғы билік ретінде егемендік заң шығарып немесе оның күшін жоюға, соғыс жариялауға және бейбітшілікке келуге, жоғары лауазымды шенеуніктеді тағайындауға, ақша бірліктерін жасауға, шектеулер қоюға, салықтарды өндіріп алуға құқылы [3, с. 78].

Қауіпсіздік тұжырымдамасын кеңейту үшін Спинозаның ілімдері маңызды болып табылады. Бенедикт Спиноза - 17 ғасырдың ортасындағы Нидерланд материалистік философы. Ол әлеуметтік келісімшарт идеясының жақтаушысы болып табылады, бірақ бұл ұғымды ол өте ерекше түсінеді. Мемлекеттің және заңның қажеттілігі адамдардың табиғи ақылы мен құмарлықтарының арасындағы қайшылықтардан пайда болады. Адам тек ақылымен әрекет еткенде ғана шынайы қуатты; бірақ адамдардың көпшілігі ондай емес - адамдар негізсіз іс-әрекеттер жасайды.

Спиноза - "Егер адамдар табиғи қажеттіліктерден басқа нарсені қажет етпейтіндей болып жаратылғанда, әрине оларға заң да қажет болмас еді", - деп жазады. Бірақ адам мүлде басқаша жаратылған әр адам игілігі үшін, оны пайдалануға ұмтылады, ақылмен ойланудың орнына көпшілігі өз қамын ғана ойлап, құмарлыққа еріп болашақ жағдайын ойламайды. Сондықтан, ешқандай қоғам билік пен күшсіз өмір сүре алмайды, демек құмарлықты басып, тежейтін заңдарсыз да. Ынталандыру немесе жаза көзделген заңдар құмарлықты ақылға бағындыру үшін қажет [4, с. 71-72].

Спинозаның ережелер мен заңдар туралы пайымдаулары барлық адамдар тең болып ақылға қонымды заңдарға бағынуына негізделген. «Теологиялық-саяси трактаттар» ар-ождан бостандығын, ғылым, пікірлерді негіздеу үшін арналған (1670 ж.), ол жерде Спиноза ешкім адамның қалаған нәрсені ойлауға еркін сөйлеуге деген құқығын ала алмайтындығын туралы дәлелдейді.

Мемлекеттік биліктің шегі оның өз беделін түсіріп немесе наразылықты тудыратын нарсе жасамауы болып табылады. Спиноза тұжырымдамасын әлеуметтік келісімшарт идеясының ерекшелігі, әрбір адамның күшін қоғам үшін жұмылдыруға арналған, әлеуметтік келісім-шарт, яғни мемлекет ежелгі тарихтың факті ретінде емес, адамдар мен жоғарғы билік арасында әпдайым болған болған қарым - қатынас ретінде қарастырады. Олардың күштері тепе - тең және ол балансты бұзу қауіпті болуы мүмкін. Мемлекет құқығы оның халықты басқаруына кедергі болмайды; халық арасындағы наразылық " ортақ келісімді" толықтай бұзып, азаматтық жағдайды дұшпандық қатынасқа айналдыруы мүмкін. Қауіпсіздік тұжырымдамасына Америка Құрама Штаттарындағы тәуелсіздік үшін күрес барысындағы саяси және құқықтық доктринаның маңызы бар. Конституциялық құжат - Тәуелсіздік декларациясының авторы - Т. Джефферсон тәуелсіз мемлекеттің өзіндік оқыту үрдісі болу керек деп насихаттады.

Декларацияның авторы ретінде Джефферсон үшін "әрбір адам жаратылысы бойынша тең екендігі, өз жаратушысынан өзіндік құқықпен жаратылғандығын, оның ішінде өмір сүруге, жеке бас бостандығына, бақытқа умтылуға құқылы екенін білді. Декларацияның мәні тек АҚШта білім үрдісін құрғанында ғана емес, сол кездегі алдыңғы қатарлы саяси және құқықтық идеяларды жариялағанында.

Егемендіктің сомен бірге қауіпсіздіктің мағынасы француз ойшылдары - Ш. Монтескье, Ж.-Ж. Руссо т.б. еңбектерінде түсіндірілді. "Қоғамдық шарт туралы немесе саяси құқық принциптері" трактатында және "адамдар арасындағы теңсіздік және оның шығуы туралы Дискурс" тарихи

эссесінде Ж. Руссо қауіпсіздік түсінігі ежелде пайда болған деп ұсынады. Халық өз өзін, өзінің мүлкін, басқаларды зорлық-зомбылықтан, тонаудан қорғау үшін қоғау үшін заңды жарғылар, халықаралық соттар құрып қоғамдық билік құрды. Мемлекет осылай құрылған болатын.

Руссоның айтуы бойынша бұл заңдар табиғи еркіндіктің мәңгілікке жойды, жеке меншік түсінігін қалыптастырып, "узурпацияны ажырамас құқыққа айналдырды және аз топтың игілігі үшін барша адамзат баласын "Еңбек, құлдық және кедейлікке ұшыратты". Руссоның қоғамның пайда болуы мен дамуына байқауға, процестің ішкі динамикасын түсіндіруге тырысты.

Философтың ойынша әлеуметтік теңсіздікті тереңдету арқылы қоғамның прогрессивті дамуында тарихи диалектика элементтері бар. Келісімнің қатысушыларының бостандығы мен теңдігі олардың бір халық болып жиналуына алып келіп, оның мүдделерінің жеке адамның мүдделеріне өзгеше болмауына алып келеді [5, с. 244].

Әлеуметтік келісім-шарт шарттарына сәйкес, егемендік халыққа тиесілі. Руссоның барлық алдыңғы талқылаулар мағынасы егемендікті халыққа тиесілі болуын республикалық жүйенің негізі етуге тырысуда. Теңдік және еркіндік қағидаларымен бірге бұл идея, оның саяси бағдарламасының өзегі болып табылады. Халқының егемендігі заңнамалық биліктің жүзеге асуында көрінеді. Либералды буржуазияның полемикалық идеологиясына кірісе отырып, Руссо саяси еркіндік елдегі заңды халық басшылыққа алғанда ғана мүмкін екендігі дәлелдеді. Руссоның анықтауы бойынша бостандық азаматтардың заңмен қорғалып, заңды өздері шығаруында. Осы негізге ала отырып, ол заңға анықтама береді. "Халықтың өзі белгілемеген ешқандай заң жарамсыз және тіпті заң да емес."

Руссоның егемен халқының мүдделерін анықтау үшін механизмі жалпы ерік тұжырымдамасын пайдаланып ашады. Осыған байланысты, ол жалпы ерік және барлық ерік арасындағы айырмашылықты аударды. Ойшылдың түсіндіруі бойынша, жалпының қалауы тек жеке мүдделердің сомасы болып табылады, ал барлық ерік осы бір -бірін жоятын мүдделерден қалыптасады. Басқаша айтқанда, жалпы ерік - азаматтардың еркінің қиылысу орталығы. Руссоның ілімі бойынша егемендіктің екі белгісі бар ол -ажырамайды және бөлінбейді. Егемендік бөлінбеуін жариялай, «Қоғамдық келісім» авторы үкіметтің өкілді билігін жоққа шығарады және заңды халықтың, барша ересек ер азаматтардың шығаруыны керектігін жақтайды. Биліктің халық қолында болуы, оның алдындағы заңға байланбағанында және оны кез келген уақытта өзгерте алуында. Билік халық қолында болғанда басқарудың тек бір ғана түрі жүзеге асуы мүмкін ол - Республика, ал үкімет нысаны басқаруға тартылған тұлғалардың санына қарай әр түрлі болуы мүмкін - монархиялық, аристократтық немесе демократиялық. Руссо айтпақшы - "билікхалық қолында болғанда монархияның өзі республика болып табылады". "Әлеуметтік келісім-шартта" монархтың жеке артықшылығының өзі аппараттың басшысының міндеттерімен тікелей байланысты.

Ж.Руссо 1713 жылы "Еуропадағы мәңгілік бейбітшілік орнату жобасын" жасаған француздық аббат Сен-Пьеридің идеяларын жоғары бағалаған. Сен-Пьері барлық еуровалық мемлекеттерге "Ұлы бірлік құруға", аумақтық талаптардан бас тартуға, барлық дауларды төрелік сотқа беруге ұсынды. Сен-Пьердің халықтар арасындағы қарым-қатынастардың әлеуметтік келісімшарт идеясын тарату туралы идеясын жоғары бағалай отыра, Руссо: -"Тек бір күнге ғана Еуропалық Республика құрыңыздар - соның өзі оның мәңгі өмір сүруіне жеткілікті, себебі ортақ мүддеге ұмтылыста әрбір адам өз пайдасын көрер ... өзін-өзі сақтау және қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін алаңдаушылық мемлекеттің барлық қамқорлықтарының арасындағы ең маңыздысы болып табылады",- деп жазады. Бұндай басқа адамдардан, шет мемлекеттерден немесе табиғат күштерінен әрдайым қауіп төніп тұрған теоретикалық тұрғыда мемлекеттің барлық мақсаты қауіпсіздікті қамтамасыз етуші параметр ретінде әрекет ететін еді.

Қауіпсіздік түсінігінің қалыптасуына Нидерландтық Г. Гроцияның құқық және мемлекет туралы еңбектерінің үлесі зор. Нидерландтық ғалым Гуго Гроций (1583–1645 жж.) 17 ғасырда "Соғыс және бейбітшілік құқығы" туралы әйгілі трактат жариялады. Халықаралық қауіпсіздік, оның ішінде халықаралық құқықтың өзекті мәселелерін, шешуге арналған үш кітап «(1625). Ол жаңа әдістеме негізінде саяси-құқықтық ілім дамытқан.

Грекия ілімдердің түйісу нүктесі - адамның табиғаты, адамдардың әлеуметтік сапасы. Г. Гроций табиғи құқық және ерік құқығы арасындағы айырмашылықты ашты. Табиғи құқықтың бастауы ақыл болып табылады, онда адамның басқа адамдармен сабырлы қарым-қатынасқа ұмтылысы бар.

Осы негізде, Гроций табиғи құқық адамның басқа адамдардың мүлкіне қол сұқпауын және өзгенің мүлкін қайтаруға, уәдені орындауға, келтірілген залалды өндіріп беруга және адамдар жазаны лайықты алуына алып келеді дейді.

Ерік құқығы - (ол адамди және жаратушылық болып бөлінеді) табиғи әділдік талаптарына сәйкес келуі тиіс. Мемлекетке Гроций - заң мен ортақ игілік үшін құрылған, еркін адамдардың одағы деген анықтама береді. Жоғарғы билік мемлекеттің белгісі болып табылады, оның атрибуттарына Гроций заң шығару, әділдік, лауазымды тұлғаларды тағайындау және оларға басшылық ету, салықтар жинау, соғыс және бейбітшілік мәселесі, халықаралық келісімдер жасасуды жатқызды. Жоғары билік иелері мемлекетті тек халықаралық қатынастарда ғана емес, өзінің халқының алдында да ұсынады. Мемлекет құрағанда халық мемлекеттік басқару түрін таңдай алды, алайда оны басшысының келісімінсіз ауыстыра алмай, өйткені табиғи заңға сәйкес келісімшарт орындалуы қажет. Сондықтан Гроций үкіметінің кез келген қолданыстағы нысанын заңды болып саналады және азаматтардың тіпті әділетсіз қуат талаптарына қарсы шығу құқығын жоққа шығарды. Алайда, Гроций осы тұжырымдамасына елеулі бірқатар түзетулерді енгізеді. Біріншіден, егер бұл құқық қоғамға берілсе немесе келісім-шарт мемлекеттің басшысымен тоқтатылса, адамдар, басқару нысанын өзгерте алады. Екіншіден, доктринаның үшін ең маңызды, ерекше жағдайларда мемлекетті түрлендіру құқығы әлеуметтік келісім-шарт сипатынан қоғамға қалдырылады. Өйткені әлеуметтік келісім-шарт жасасқанда "қоғам барлық жағдайларда өлімді қалауы" екі талай, лауазымды тұлғалардың қарулы зорлық-зомбылығының астына қалғанда, "төтенше жағдайда" қоғам келісім-шарт тоқтатылды деп санауға құқығылы. Мұндай жағдайларға "Таза дұшпандық рухы енген патша, бүкіл халықтың өлімін ойластыруы" жатады. Атап айтқанда, Гроций Феодалдық Испанияның қанауына қарсы шыққан Голандияданы алған болатын, егер бір елді аман сақтау үшін басқа елді колонияға алуды көздесе монархқа заңды қарсылық көрсетіледі. Сондай-ақ Гроцийдің халықаралық құқықтық көзқарастары прогресшіл.

Соғыс кезіндегі мылтықтың шуы, заңның даусын сөндіре алмайтындығын дәлелдегісі келген Гроцийдің "Соғыс және бейбітшілік заңы туралы үш кітап" жазуына себеп болған. Табиғи құқық соғыс кезінде де күшінде қалады, бұл жайды оның замандастары жиі ұмытатынына Гроция мұнайып: "Болмашы нарселер үшін, кейде тіпті ешбір себепсіз қасымдағылардың мылтық алып шығатындығын, соғыс кезінде адами тұрмақ жаратушының заңдарының орындамауы христиандарға ғана емес варварларға да жат қылық", – дейді. Гроций агрессивті, басыпалушылық соғыстарды айыптап, оны бастаушылар жазасын алу керек деп пайымдайды. Егер де соғыс басталса, онда бейбітшілікке жеті үшін ғана жүргізілуі тиіс және табиғи құқықтың принциптері сақталуы тиіс. Халықараық құқықтың басты қағидаларының бірі деп Гроций мемлекеттер арасындағы келісімнің тұрақтылығын айтады [6, с. 234-256].

Ағылшын материалистік философ Томас Гоббстың көзқарасын қарастырып көрейік (1588-1679 жж.). Ол бірқатар жұмыстар жазған; Олардың негізгісі – "Мемлекет Левиафан, немесе мәселе, нысаны мен қуат" (1651). Табиғи құқық бейбітшілік іздеу керек дейді: осы мақсатта, барлығы өзара барлық құқығынан бас тартуы қажет; "Адамдар жасасқан келісімшарттың міндеттерін орындаулары қажет.

Табиғи құқықтарын бас тарта отырып, адамдар бұны мемлекетке аударады, оған Гоббс былай анықтама береді "Өзін-өзі жасаған, адамдардың үлкен саны арасындағы өзара келісім бойынша іс-әрекеттеріне жауапты бір жүйе, ол жүйе барлығының күшін және қаражатын олардың бейбітшілігі мен ортақ қорғанысы үшін қалай қажет деп санаса, солай қолданады". Егемендік қуаты абсолютті болып табылады: ол заңдар шығаруға құқылы, олардың сақталуын бақылауды, салық жинауды жүзеге асырады, лауазымды тұлғаларды және судьяларды тағайындайды; тіпті қоластындағылардың ойлары да егемендікке бағынышты - мемлекет басшысы қай діннің немесе сектаның ақиқат екендігін таңдайды. Гоббстің тұжырымдамасы жеке құқық принциптерін ақтайтын. Бейбітшілікке жету үшін қоластындағыларға саяси қарым-қатынастар саласындағы жауапкершіліктерді ғана беріп, басшыға - тек заң беріледі. Дегенмен жеке құқықтық қатынастар субъектісі саласындағы кең құқықтық бастамасын, құқықтарын, бостандықтары мен кепілдіктер жүйесін қамтамасыз етуі тиіс. Гоббс анықтауы бойынша азаматтарда басшылыққа қатысты кез келген құқықтардың болмауы, олардың өзара қарым-қатынастарда теңдігі ретінде түсіндіріледі. Басшы азаматтар арасындағы салықтық, құқықтық теңдікті, сотта әркім үшін қорғанысты, келісім-

шарттағы тұрақтылықты қамтамасыз етуі қажет. Мемлекеттік билік міндеттерінің бірі - әмбебап құқықтары кезіндегі мүлікті өзара келісім арқылы қайтарып беру. Гоббстың айтуы бойынша жеке меншік ортақ дүниенің шарты ретінде "Әлем үшін қажетті қаражат" болып табылады. Гоббс бұған тағы - "егемендік жеке мүлікке қорған береді, бірақ азамттың кез-келген ерекшеліктеріне және артықшылықтарына қарамастан салық өндіреді". Гоббстың еңбектерінде бостандық - заң тиым салмаған нәрсенің барлығын жасау еркіндігі деп түсіндіріледі: "Егемен - белгілемеген кез-келген нәрсені азамат жасауға, не жасамауға құқылы" [7, с. 456-458].

Заңның мақсаты кез-келген іс-әрекеттің алдын алу емес, оларға дұрыс бағыт беру. Заң - жол шетіндегі қоршаулар сеілді, артық қоршау тек кедергі келтіреді. Заңмен тиым салынбағанның барлығы да рұқсат етілген, оған: азаматтардың өзара келісулері, қандай өмір салтын ұстанғысы келсе сол бағытпен жүруі, қалаған бағытта балаларын бағып-қағуы жатады. Азаматтардың арасындағы қарым-қатынастарды қарастыра отырып, Гоббс құқық саласындағы бірқатар маңызды талаптарды белгіледі: барлығына бір қазылар алқасы, қорғанысқа кепілдік, қылмысқа деген жазаның үйлесімділігі.

Қауіпсіздік түсінігіндегі үлкен рөлді ағылшындық ойшыл - Джон Локктың мемлекет және құқық жайлы еңбектерінің рөлі зор. "Басқару туралы екі трактат" еңбегінде Локк табиғи құқық тұжырымдамасын белгілейді. Адамның табиғи жағдайын ол – "өзінің қалағанын жасауында, мүлкін толық пайдалана алуында" және "Әрбір күш, әрбір заң бір-бірімен тең жағдай, және ешкім ешкімнен көп иенденбеуінде", – дейді. Табиғи құқықтарға жеке меншікке құқық; оның өзі: адамның жеке тұлға ретінде саналуы, өз әрекеті, өз еңбегінің және оның жемісін көруі деп түсіндіріледі. Табиғи жағдайда барлық адам тең, еркін, жеке меншігі (ақша пайда болған соң ол тең болмай кетті); негізінен бұл бейбітшілік пен жақсылықтың кезеңі. Табиғат заңы бейбітшілік пен қауіпсіздікті ұсынады. Бірақ кез-келген заң кепілдікке ие болуы тиіс. Егер ешкім құқық бұзушылардың жазасын бермесе табиғаттың бейбітшілік заңы жарамсыз болар еді. Дәл сол секілді әр адам өзінің жеке басын, бостандығын мүлкін қорғауға құқылы. Табиғи құқық, кез келген басқа құқық сияқты жүзеге асуы үшін құқық бұзушыларға шара қолдануды қажет етеді. Заң және заңдылықтың ең маңызды кепілдерінің бірі жазалаудың болмай қоймайтындығы. Әр адам құқық бұзушыны өзі жазалауы өте тиімсіз болар еді, себебі біреуі тым ауыр жаза берсе, енді біреуі бұзушыны жазасыз қалдырар еді. Сол үшін аталғанның барлығын ұйымдастыру үшін, құқыққа кепілдік беру үшін ортақ келеісім арқасында заң шығаратын, санкциялармен жабдықталған, қоғамның күшін сол санкцияларды жүзеге асыру үшін жұмылдыра алатын, өзге елдермен қатынасқа түсе алатын мемлекет пайда болды. Локктың пайымдауы бойынша, мемлекет табиғи құқықтарды жүзеге асыру, сол құқықтарға қол сұғылмауын қадағалау және оларға жақсы кепіл бола алатындай етіп құралған дейді [8, с. 345-348].

Табиғи құқыққа қауіп адамның артықшылығынан келеді, әсіресе билік иелерінен. Адамдардың еркіндігі үкімет жүйесінде, барлығына ортақ, сол қоғамда жасалған, тұрақты заңмен өмір сүруде; бұл бостандық адамның әрқашан заң тиым салмағанды өз қалауымен, өз дегенімен жасап өмір сүруінде, белгісіз біреудің айтқанына бағынышты болмай, еркін жүріп тұруында.

Локктың теориясына байланысты, абсолюттік монархия - заң бойынша билік тарапынан қолдау алудың бір түрі. Ол қоғамдық келісім - шартқа онда соттың болмауымен-ақ қарсы келеді, монарх өз әрекетіне өзі қазы, бұл әрине, табиғи құқық және заңға қайшы болып табылады. Абсолютті монархия - әрқашан қанаушылық және табиғи құқықтарға ешқандай кепілдік жоқ. Жалпы, ондай кезде заң билігі жойылады, бар билік бір адам қолына жиналған кезде, адамдар, олар табиғи күйінде осындай адамға қатысты деп ойлай бастайды, өйткені өздерінен басқа лауазымды, қолында билік тұрғаннан ешкім табиғи құқықтарын қорғай алмайды. Осыдан Локктың басты қағидаларының бірі шығады: "Азаматтық қоғамда ешкімнің заңға қатысты құқығына қысқартушылық немесе ерекшелік жасалмайды" [8, с. 178-189].

Мемлекеттің барлық нысандарындағы билік шегі - азаматтардың табиғи құқықтары. Локктың жазбаларында, мемлекеттік билік, өзінің қалауынаша деспотивтік бұйрықтармен халықты қолына алмайды, керісінше, ол әділдік жасап, тұрақты заңдар жасап және жақсы қазылар тандауы тиіс. Мемлекет азаматтың келісімінсіз адамды мүлкінен айыра алмайды. Локк, тұлғаларды бостандықтарынан және табиғи құқықтарынан айырушы қанаушылық билікке қарсы шығуын заңды әрі

қажетті деп қарастырды. Бірақ ең бастысы, мемлекеттің заңдадың орындалуына және тұлғалардың бостандығына сенімді кепілдік беруінде.

Өткен ойшылдардың саяси және құқықтық көзқарастары бізге кейбір тұжырымдар мен өзгертпелер жасауға мүмкіндік береді.

1. Ежелде қауіпсіздіктің мағынасы адамның басына түскен қауіптен ары аспайтын. Бұл «қауіпсіздік» пайдаланылған мерзімі, ежелгі философия ескерткіштері, саяси және құқықтық ой «Мемлекеттік» Платон (4-ші ғасырда б.з.д.), сондай-ақ Аристотель «Афины саясаты» (384-322 б.з.б.). Олар мемлекет жағдайы мен қорған арасында тікелей байланыс жасады: мықты мемлекет - сенімді қауіпсіздік, әлсіз мемлекет - әлсіз қауіпсіздік.

2. Қауіпсіздік деген - адамның табиғи құқықтарының бұзылмауын айтады және қоғамның дамуы әрбір жеке адамның дамуына байланысты.

3. Мемлекет табиғи заңдарға кепіл беру үшін құрылған, бұл құқықтарға қол сұқпауы тиіс және табиғи құқыққа сенімді кепіл болатындай етіп құрылуы тиіс. Табиғи заңға қауіп тұлғаның артықшылығынан туады, әсіресе жоғары лауазымнан.

4. Қауіпсіздік биліктің, бостандық пен заңға сенімді кепілдік болатындай етіп құрылуында.

Енді қауіпсіздіктің қазіргі кездегі құқықтық ғылымда қалай қарастырылатынын қарап көрейік.

Алғаш рет ғылыми әдебиетте "Ұлттық қауіпсіздік" деп 19-шы ғасырда айтылған. Бейбітшілік пен соғыс мәселесіне зор әсер тигізген 1899 жылғы Гаага конференциясы болып табылады. Бұл конференцияның ерекшелігі, алғашында ол мемлекетаралық қарулану жарысына тосқауыл болуға арналған форум еді. Бұл конференциядағы бағдарламаның 1-ші пунктінде "жаяу және су әскерлерінің қолданыстағы қаруының көлемін белгіленген уақытқа бейбітшілік кездегі өлшемнен асырмауға" және тура сол уақытқа әскери бюджетті тоқтату көзделді. Орыс проектінде келесі ретте әскери бюджетті уақытша тоқтату емес, бюджетті мүлде қысқарту болды. 27 мемлекет оның ішінде Ұлыбритания, АҚШ, Франция, Италия, скандинавиялық мемлекеттер, Жапония және басқа елдер қатысқан бұл 1899 жылы Гаага өткен бүкіл әлемдік конференция мәні бойынша көпжақты дипломатияның негізінде Қарусыздану жөніндегі алғашқы тәжірибесі болды. Алайда, ол көздеген мақсатына жетпеді, себебі қатысушы елдердің соғысты болдырмау үшін құқықтық және қаржылық кепілдіктер құруға саяси еркі жетпеуінде. Қауіпсіздік мағынасы сол кезде - "мемлекет қауіпсіздігі", "империяның қауіпсіздігі" деген терминдермен ұқсас бола бастады. Жаңа қауіпсіздік тұжырымдамасын қалыптастыру үшін маңызды үлес Рим клубының ұсынған және Пальма, Брандта, Брундтландта комиссиялары ұсынған жаһандық даму тұжырымдамасы болды. Бұл мемлекеттердің, жеке мемлекеттердің немесе одағының Жеке мүдделер негізінде халықаралық құқықтың принциптері мен нормаларын түсіну болдырмау туралы БҰҰ аясында келісімге келу қажет болды [9, с. 34].

Бұл жерде тағы басқа елдердің жағдайын қарастыру керек: өз елінің қауіпсіздігін өзге елді алалаумен қамтамасыз етуге болмайды. Әмбебап қауіпсіздікке жету үшін мемлекет өзіндік мүддесін ең болмаса тарұлтшыл өзімшілдікке жеткізуі керек.

В.И. Дальдің түсіндірме сөздігінде қауіпсіздік - "ешқандай қауіптің болмауы, сенімділік" [10, с. 123]. Қауіпсіздік идеясы қаіптерке табиғи реакция, жауап ретінде қалыптасты, әлем жағдайын былай суреттейді: ондай жағдайларда тірі қалу қажет, олай болса ол қауіптің бетін қайтару керек немесе қарсы тұра алатындай болу қажет немесе қауіп төндірушінің шабуылға деген ойы болмайтындай қуатты болу керек

Тиісінше, осы проблемаларды шешу үшін негізгі шарт - жеткілікті күштің болуы. "Дәстүр бойынша қауіпсіздік мемлекеттің ішкі жүйесінің ғана қорғанышта болуын емес, әсіресе зорлық - зомбылық, қанаушылық қауіптің мүмкіндігінен толықтай қорғанышты болу. Мұндай зорлық - зомбылықтанан қорқыныш одан қалай да болса қорғану жолдарын іздестіруге итермеледі және өзі де зорлық - зомбылыққа баруға дайын етіп, рухани, моральдік, саналық шектеулердің барлығын жойды. "Осылайша, адамзаттың дамуында қауіпсіздік әрдайым - "негізгі құндылықтарға ешқандай қауіп-қатер мүмкіндігінің болмау" мағынасына ие. Соңғы кездерде қауіпсіздік - қауіп-қатерлерден қоғамның, жеке адамның, мемлекеттің қорғанышта болуы деген мағынаға ие болып, кең етек алуда. Бұндай түсінік қауіпсіздіктің мағынасын тарылтып, оны "қорғанышта болу" секілді терминмен алмастырады.

Қорғау - біреуді немесе бірнәрсені қоршау, жабу деген мағыналарға ие. Бұндай кезде қауіпсіздіктің профилактикалық: әлсірету, қауіпті төмендету, алдын алу маңызды функцияларының мәні жоғалады. Ғылыми түсіндірмелерге сүйене отырып қауіпсіздікті: табиғи қатерден, әлеуметтік және техникалық зияннан қауіпсіздік деп ажыратуға болады. Оларды геобиофизикалық, әлеуметтік және техникалық қауіпсіздік деп анықтауға болады. Әр қайсысы өз кезегінде қауіпсіздік секілді танымды түсіндіретін анықтамалар талдауы, олардың арасындағы маңызды бөліктерін ажыратуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

- [1] 1 Халин К.Е. История политических и правовых учений: Учебник. – М., 2006. – С. 160.
- [2] 2 История политических и правовых учений: Учебник. Под ред. О.Э. Лейста. – М., 1997. – С. 160.
- [3] 3 Боден Ж. Шесть книг о государстве. – М., 2000. – 233 с.
- [4] 4 Гулыга А.В. Немецкая классическая философия. – 2-3 изд., испр. и доп. – М.: Рольф, 2001. – 416 с.
- [5] 5 История политических и правовых учений. Под общей редакцией В.С. Нерсесянца. М.: Инфра-М, 1996. – 736с.
- [6] 6 Гроций Г. О праве войны и мира. – М., 1956. – 74 с.
- [7] 7 Әлемдік саясаттану антологиясы. 10 томдық. «Мәдени мұра» бағдарламасы. Алматы: Қазақстан, – 2005. 504 б.
- [8] 8 Локк Дж. Басқару туралы екі трактат / Ауд. М.Ө. Иманбаев. – Алматы: Раритет, 2004. – 280 б.
- [9] 9 Сарсембаев М.А. Международное право. – Алматы, 2002.
- [10] 10 Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М., 1978. – Т. 1. – С 67.

REFERENCES

- [1] Xalin K.E. Istoriya politicheskix i pravovyx uchenij: Uchebnik. M., 2006. S. 160.
- [2] Istoriya politicheskix i pravovyx uchenij: Uchebnik. Pod red. O.E. Lejsta. M., 1997. S. 160.
- [3] Boden Zh. Shest knig o gosudarstve. M., 2000. 233 s.
- [4] Gulyga A.V. Nemeckaya klassicheskaya filosofiya. 2-3 izd., ispr. i dop. M.: Rolf, 2001. 416 s.
- [5] Istoriya politicheskix i pravovyx uchenij. Pod obshhej redakciej V.S. Nersesyanca. M.: Infra-M, 1996. 736s.
- [6] Grocij G. O prave vojny i mira. M., 1956. 74 s.
- [7] Әлемдік sayasattanu antologiyasy. 10 tomдық. «Мәдени мұра» bardarlamasy. Almaty: Қазақстан, 2005. 504 b.
- [8] Lokk Dzh. Baskaru turaly eki traktat / Aud. M.Ө. Imanbaev. Almaty: Raritet, 2004. 280 b.
- [9] Sarsembaev M.A. Mezhdunarodnoe pravo. – Almaty, 2002.
- [10] Dal V.I. Tolkovyy slovar zhivogo velikorussskogo yazyka: V 4 t. M., 1978. T. 1. S 67.

А.М. Каратаева

кандидат юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби

КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ КАТЕГОРИИ БЕЗОПАСНОСТИ В ПРАВОВОЙ НАУКЕ

Аннотация. В работе рассматриваются содержательные стороны концептуальных положения категории безопасности в юридической науке. Также в работе всесторонне исследуются особенности современного государства.

В работе также особое внимание уделяется на функции современных государств. Основные выводы и положения автора могут быть использованы в обеспечении политики государства, в повышении правосознания и правового воспитания казахстанского общества.

Ключевые слова: безопасность, правовое государство, правовая культура, правовое воспитание, государство, государственный орган, деятельность государства.